گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر سمکۆ محەمەد… بەشی 3… ئا: عەباس جەمیل جەماو

هەموو دونیا بەپێی فەلسەفە ریفۆرم و سیاسەت بکات، چەوسانەوە کۆتایی پێ نایەت
بەردەوامبوونی ململانێ لەگەڵ هێزی گەورەتر لەمرۆق، ستایلێکی تری خۆکوشتنە

ئامادەکردنی: عەباس جەمیل جەماو

سمکۆ محەمەد نووسەر و روناکبیر لە بەشی سێیەمی گفتوگۆکەماندا قسە لەسەر بەشێك لە ژیان و ئەزموونی سیاسی خۆی دەکات و هەروەها تیشك دەخاتە سەر چەمکی سیاسەت لەدیدی (ماکیاڤیللی و کانت)ەوە، پێی وایە ئەوەی لەیەکتریان جودا دەکاتەوە، تەنها ئەخلاقە.

دەقی گفتوگۆکە

پرسیار: وێڕای ئەو چەندین کتێبە ئەدەبی و فیکریانەت کە بەچاپت گەیاندوون، پێم وابێ کتێبێت ئامادەیە بۆ چاپ لەبارەی یادەوەرییەکانتەوە، باس لە چالاکیەکانی خۆت دەکەیت بەناوی شکست، تێیدا ئاماژەت بە ئەزموونی رۆژنامەوانی و ئەدەب و فیکر و بزوتنەوەی چەپ..هتد کردووە، وێستگەی ئەزموونی سیاسیت چۆن و لەکوێوە دەستی پێکرد؟

سمکۆ محەمەد: هەڵبەتە من پێشتریش هەر خەریکی خوێندنەوە و نووسین بوومە، لەپەنای سیاسەت، کاری ئەدەبی و رۆزنامەوانیشم کردووە، رۆژنامەوانیش تەنها بۆ ئەوەبوو کە رووبەرێك بۆ ئازادی فەراهەم بکەم، ئەوەی کە ویستومە هەموو شتەکان ببەمەوە سەر سیاسەت بەرمەبنای ئەوە بووە کە لەژێر کاریگەری قوتابخانەی ماتریالیزمی دیالیکتیکی بووم و لەوێشەوە سیاسەتم وەك هونەرێك لەبەرچاو گرت و گرنگیم پێدا و بوو بەیەکێك لەئەولەویەتی کار و بیرکردنەوەی من، جگە لەمەش نەوەی ئێمە هەم نەوەی بەرهەمی جەنگ بوو ژیانی لەگەڵ ئەو جەنگانەدا بوو کە بەناچار دەژیا و بوو بەسیاسی، هەم بۆخۆی بارگاوی ببو بەسیاسەت و هەروەها ژیان و چالاکی شێوەیەك بوو لەهەڵوێست، هەڵبەت لەبەر ئەوەی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و

ئابوری ئێمە جیاوازی هەبوو لەو فەزایەی کە بۆ گەنجی دوای هەزارەی سێهەم رەخساوە، بۆ نموونە مەسەلەی هاتنی تەکنۆلۆژیای بەپەلە و بەهرەمەندبوونی گەنج لەهەموو بوارەکان و چاوکرانەوەیان بەرووی دونیا، لەمەش بترازێ رەنگە هەندێ کەس لەنەوەی ئێمەش هەبوون دووربوون لەسیاسەت، بەڵام ئەوە تێگەیشتنی من و هاوڕێکانم بوو کە لەدەرەوەی سیاسەت هیچ ئینسانێك نایکڕێت، چونکی ئەوە ئێمە نیین سیاسەت هەڵدەبژێرین بەڵکو ئەوە سیاسەتە پەلکێشمان دەکات و ناچارمان دەکات یاری تێدا بکەین، بەلەبەرچاوگرتنی پەیوەندیی راستەوخۆ و ناراستەوخۆی بەواقیعی ژیانی ئینسانەوە هەیە، مومکین نییە دوور کەوتنەوە لێی، بەم پێوەدانگەش بێت تێدەگەین کە سیاسەت پانتاییەکی گەورەی داگیرکردووە لەژیانی ئینسانیدا، من لەم راستاییەدا لەنێو هاوتەمەنەکانی خۆم و ئەو نەوەیەی کە لەگەڵمدا ژیاوە، وەك کەسێکی جیا لەوان بیرم کردۆتەوە، ئەمەش بووە مایەی سەر ئێشە بۆم و چەند جار لەساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان لەسەر سیاسەت زیندانی کراوم لەسەردەمی بەعس و لەدوای راپەڕینیشەوە، بەڵام بۆمن مایەی خۆشحاڵی بووە، چونکی توانیم دوورتر رەهەندەکان دیاری بکەم لەهەر شتێك کە بمەوێت قسەی تێدا بکەم و ئەزموونی بکەم، بەشێکی دیکەی ئەوەی من ئارەزووم کردووە هەم سیاسی و هەم رۆژنامەنووس و نووسەر بم, ئەوەبوو کە خەڵکی شارێکم هەمیشە لەکێبەرکێی جیاوازدا ژیاوە، مەبەستم لەشاری کەرکوکە، سابا ئەو کێبەرکێیە ناسیونالیستی بێت، یان ئینتەرناسیونالیستی. هەڵبەتە پێشتر ناکامێ بووم، ئەو پێکەوە ژیان و جیاوازی قبوڵکردنەی کە ئێستا خەریکم بیری لێدەکەمەوە, ئەوکات وەها نەبووم, ئێستا بەلەبەر چاوگرتنی ئەو میتۆدە فکریانەی لەئەوروپاوە گەیشتونەتە ئێمە یارمەتی داوم کە وردتر لەجاران بیر بکەمەوە، بەم شکڵە هەوڵمداوە ئەو کتێبانەی کە لەبارەی یاسای سیاسەت و زانستی سیاسیدا هەیە کەڵك وەربگرم و جیایان بکەمەوە و کەمێك دوور بکەومەوە لە کاڵفامی و بیری خاو, یان وەهمی سیاسی مۆدێرن، هەر بۆیە بەشداریم لەدامەزراندنی چەند گروهێکی سیاسی کردووە، پێشم وابووە ئەگەر رۆشنبیری بەش بەش بکەین سەرەنجام لەنێو سیاسەتدا کۆدەبنەوە، هەڵبەت بەلەبەرچاو گرتنی ئەو هەلومەرجەبوو کە سۆڤیەت لەئارادا بوو کێبەرکێی دوو سیستمی سیاسی و دوو جەمسەری ژیانی سیاسی لەنێو کۆمەڵگەکاندا، ئەو باوەی وەرگرتبوو، ئەوکات گەنج لەنێو گروهەکانی کۆمەڵە و مارکسیەکان پەیوەندیان دەگرت و منیش یەکێك بووم لەوکەسانەی بەبێ لەبەرچاو گرتنی ئیدیۆلۆژیا دەقەکانی مارکسم و ئەنگڵس و بیرمەندەکانی دیکەم دەخوێندەوە و ئیلهامم لێوەردەگرتن، ئەمەش بەو پێوەدانگەی کە لەبیری ئەرستۆ و دواتریش

ماکیاڤیلی و کانت هەبوو، چونکە بۆم دەرکەوت کە دوو ئاراستەی فکری هەیە لەسیاسەتدا، فکری ماکیاڤیللی یە بەپێی ئەخلاقی کار ناکات، هەرچی فکری کانتی یە کە بریتییە لەپەیوەست بوون بە ئەخلاقەوە، بۆیە ئەوەی ئەو دوو بیرمەندە لەیەکتر جودا دەکاتەوە، تەنها چەمکی ئەخلاقە لەسیاسەتدا، بەهەرحاڵ بیری پۆستمۆدێرنە ئەگەرچی کاریگەری لەسەر من نەبووە، بەڵام بەخوێندنەوەی قوتابخانەی فرانکفۆرت و پاش فراکفۆرتییەکان و هاتنی رەوتی فکری لەلایەن ئالان تۆرین و ئالان بادیۆ و پیتەر برۆکەر و هتد، تەواو بەم بیرمەندە مۆدێرنانەوە سەرقاڵ بووم، تاکو تێبگەم بەدیماگۆجیەت قسە نەکەم، چونکە ئەم زاراوەیە لەساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان زۆر باو بوو، بەتایبەتی بە مارکسییەکانیان دەگوت خاوەن بیری دیماگۆجی، منیش هەوڵمداوە ئەوە بزانم بۆچی سیاسەت و سیستەمەکان هەوڵی ریفۆرم دەدەن و کەڵك لەبیری ئینتەرناسیۆنالیستی وەردەگرن، تاکو منیش لەرووی فکرییەوە کەڵك لەوە وەربگرم لەدوالیزمەکان کە بیرمەند و پێغەمبەرەکانی مێژووی کۆمەڵگەی بەشەری و بیر لەوانە بکەمەوە، لەوە تێگەیشتم کە رۆشنبیری کەڵەکەبوونی مەعریفە و ترادسیۆنەکانی کۆمەڵگە بووە لەمێژودا.

هەموو چەمکانەی لەسەرەوە باسم کردن، هەمیشە کاریگەریان لەسەرم داناوە و لەگەڵمدا هاتوون و گەشەی کردووە, بەڵام سەر بەیەك قوتابخانەی بیرکردنەوە بوومە و لەدڵەڕاوکێدا نەژیاوم، ئەویش بیری ماتریالیزمییە، ئەوەش کە بەدەوری ئارەزووەکانی خۆمەوە نەبووم و خەریکی بیرکردنەوە بووم لەسیاسەت مەنفەعەتی گشتیم زیاتر لەبەرچاو دەگرت، لەوەی مەنفەعەتی خۆم لەبەرچاو بگرم کە ئێستاش وەها بیردەکەمەوە, سەرەتای گەنجێتیشم هاوڕێکانم هاندەدا کە دەسەڵاتەکان ئەوەیان دەوێت گەنج روو لەسیاسەت نەکەن و هەرزەکارانە هەڵبسوڕێت, ئەمە لەسیاسەتی بەعسدا بەرۆشنی دەرکەوتبوو و هەوڵی دەدا هەرچی زیاتر گەنج لەسیاسەت دوور بخاتەوە بەبیانووی ئەوەی بەدەوری ئارەزووەکانی خۆیانەوە بن نەك سیاسەت، ئێستاش دەسەڵاتەکانی دونیا هەمان بیرکردنەوەیان هەیە و پشتگیری لەو بیرۆکەیە دەکرێت لەنێو بەناو رۆشنبیراندا، یان بە بیری لۆکاڵی و وەرزش و تەکنۆلۆژیای نوێ و بە فیلمی ئاکشن و هتد خەریکیان دەکەن.

پرسیار: باشە بەوپێیەی تەمەنێکت لەناو فیکر و سیاسەتدا گوزەراندووە و دەکرێ بڵێین هەر بەو هۆیەشەوە ناوبانگتان پەیداکردووە، دەمەوێ بپرسم دوای هاتنی مۆدێرنە پەیوەندیی ئایدیۆلۆژیا و فەلسەفە چووە چ ئاستێکەوە تا چەند لە خزمەتی یەکتر

بوون؟

سمکۆ محەمەد: بائەوە لەبیر نەکەین کە لەبەردەمماندا مێژوویەك هەیە پێمان دەڵێت" لەهەر سەردەمێك و قۆناغێكدا شێوەیەك مامەڵە کراوە لەتەك ئینساندا "مەبەستم لەقۆناغە یەك لەدوای یەکەکانە، کەڵك وەرگرتن لەم نەسیحەتە فکرییە لەوێدایە کە قۆناغەکانی کۆمەڵگەی بەشەری راستییەکی هاشا هەڵنەگرە، قۆناغەکانی دایك سالاری و کۆیلەیەتی و فیودالیزم و دواتریش لەکۆبەرکۆیەکی بەردەوامدا هاتنی سیستمی سەرمایەداری و ئێستاش سیستمێکی نوێی پۆست سەرمایەداری بەردەوامی بەم شێوە سیاسەتە داوە. بەڵام ئەوەی کە(فۆکۆ یاما) باسی لێوە دەکات و دەڵێت" مێژوو کۆتایی پێهات" لەراستیدا ئەم موناقەشەیە هێگڵ لەسەردەمی خۆیدا کردی و پاشان مارکس هات و رەخنەی لەو دیالیکتیکە گرت و گوتی" ئێمە کەڵکمان لەدیالیکتیکی هێگڵ وەرگرت، بەڵام ئەو میتۆدە لەسەر سەر راوەستابوو، ئێمە هاتین لەسەر پێی خۆی رامانوەستان"، دواتر لەسەر فەلسەفەی سیاسی قسەیەکی دیکە دەکات و دەڵێ" ئێمە کارمان ئەوەیە دیالیکتیك بیخەینە سەر پێی خۆی کە ئەمە کاری فەلسەفەیە و پێشتر فەلسەفە ئەم وەزیفەیەی وەرنەگرتبوو، بۆیە ئێمە ئەوەمان زیاد کرد کە فەلسەفە کاری گۆڕینی واقیعی ژیانە، نەك وێناکردنی کارەکانی رابردوو"، هەر وەك ئەوەی بۆ سەلماندنی بیانووەکەی گوتی" مێژوو لەسەر پشتی رابردووەکان راوەستاوە" ئەمانە وتەی فەلسەفی مارکسن و هیچ رۆشنبیرێك ناتوانێ نکۆڵی لێبکات و کەڵکیشی لێوەرگیراوە، جگە لەوەش فۆکۆ یاما مردنی مرۆڤی لەفەلسەفەی نیچەوە وەرگرتووە و هەڵاوگێڕی کردۆتەوە، جگە لەمانە شتێکی نوێی نەگووتوە، ئەلێرەوە تێزەکەی فۆکۆ یاما هەڵدەوشێتەوەو ناتوانێ جێکەوتە بێت، بۆیە من ئەو پێشەکیەم هێنایەوە بۆ دوالیزمییەتی ریفۆرم یان توندوتیژی، لەبەر ئەوەی ئیدیۆلۆژیاش لەو سەروبەندەدا کە پێشتر کار بەئایدیۆلۆژیا دەکرا، راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بێت، خراپ کەڵکی لەفەلسەفە وەرگرتووە و کردوویەتی بەجۆرێك لەئایین، هەر بۆیە من لەو بڕوایەدام ئەگەر هەموو دونیا بەپێی فەلسەفەش ریفۆرم بکات و بەفەلسەفە سیاسەت بکات، بەپێچەوانەوە چەوسانەوە کۆتایی پێ نایەت، بەشێکیشی ئەو ئیشکالیاتەیە کە مرۆڤی ناچار کردووە و پاشان پاشگەز بێتەوە لێی، مادام ئێمە لەبەردەم مەوقیعەتێکی سێ جەمسەرین واتە (پێش رووداو، کاتی روداوو، پاش رووداو)، کەواتە دانانی ئەم زەمەنە ئەزموونمان بۆ دەکاتە سەنگی مەحەك، لێرەوەیە نیازمان بەلێکۆڵینەوەیەکی سیاسییە کە لەقوتابخانەی ماتریالیستی دیالیکتیکدا زیاتر کاری لەسەر کراوە و رۆشنتر کراوەتەوە، هەر

لەوەی کە ئەم بیرە پێ لەسەر هیومانیزم دادەگرێت، واتە جێکەوتەکردنی بیری مرۆڤدۆستی لەبەرامبەر مەرگدۆستی، ئەمەیە فەلسەفە و فکر ئەگەر خۆ کوشتنیش هەڵبژێرن، ناهەقی نییە، چونکە بەردەوام کردنی ململانێ لەگەڵ هێزی گەورەتر لەمرۆڤ، ستایلێکی تری خۆکوشتنە، ئەمە بەرمەبنای فکری مارکسە کە موناقەشەی ئینترۆپۆلۆژیا و کۆمەڵناسی کردووە لەسەردەمی ئەبیقۆرسەوە تاهاتنی تێزی نوێ بۆناو کایەی سیاسەت، لەوێوە تێدەگەین کە دابەشبوونی ئینسان بەسەر کۆمەڵگەی جیاواز و نەتەوە و مەزهەبی جیاوازدا، یان ئەو نەریتەی لەپەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکاندا هەیە، یان ئەوەی مرۆڤ هەمیشە لەگەڵ سرووشتدا ململانێ دەکات، یان هەوڵی بێهودەی ئینسان و رزگاربوون لەمەرگ، بەشێك لەو موناقەشانەیە کە هەمیشە لەناو فکردا جێگەیان دەبێتەوە و کۆتاییان پێنایەت، هەموو ئەمانە ئایدیۆلۆژیا سنووری بۆدانا و فکری لەو بابەتانە قەتیس کرد، ئەمە جگە لەوەی فکری موزەیەف ئەو دونیابینیانە دەیگێڕێت بەئاراستەیەکی دیکەدا دەیبات، ئەگەر خوێنەر هۆشیار نەبێت ئەو کێشانە دەدۆزێتەوە کە ئایدیۆلۆژیا چ زیانێکی گەیاندووە، ئەمەش مێژوو لەگەڵ خۆیدا باریهێناوە.

بۆیە کەس ناتوانێ (ئیتنیك، مەزهەب، ترادیسیۆن) بەگشتی لەبیری ئینساندا وەدەرنێت، کەوابوو مێژوو شتەکان و دیاردە جیاوازەکان دیاری دەکات، ئەو بەش بەش کردنەی ئینسانیش راستییەکی هاشا هەڵنەگرە، ئەگەرچی هیگڵ مێژوو وەها پێناسە دەکات و بەکوڵی زەمەنەکەی خۆی لەقەڵەمدەدات، بەڵام لەشوێنێکی تردا دەڵێت "ئەوەی کە لێوەی فێر نابین خودی مێژوو خۆیەتی" بەڵام مارکس ئەم ئیشکالیاتەی لەبیری ئینساندا رزگار کرد و وەڵامی پێدایەوە و دواتر حەتمیەتی بۆدانا، من پێموایە یەکێکە لەئیشکالیاتە فەلسەفیەکانی مارکس بۆمێژوو لەوەی مەرگ بۆ سەرمایەداری دەداتە دەست خودی سیستەمەکە خۆی کە ئێستا ئیتر دوای تێپەڕبوونی سەدەیەك زیاتر وەها دەرنەچوو، ئەو لێرە کە باس لەبیری سۆسیالیزم دەکات بەوە گرێیدەدات کە نەهێشتنی چەوسانەوەی نەتەوەیی و چینایەتی سەرەتا لە نەهێشتنی نەتەوەی سەردەست بەسەر نەتەوەی ژێر دەستەوە هەڵدەوەشێنێتەوە و ترادیشنەکان وەکو خۆی تەماشا دەکات کە هەندێ لەبیرمەندان خراپ کەڵکیان لەکۆمۆنیزم وەرگرتووە, گوایە مارکسیزم و سۆسیالیزم دژی نەتەوەخوازیە کە بەبڕوای من پێچەوانەکەی راستە، ئەگەر ئەو باسەی ئێستا دونیای سەرقاڵ کردووە و ناوی کۆڤید 19 یە، گرێی بدەم بە ستایلێکی تری کۆمۆنیزم کە دەستکردی خودی سەرمایەدارییە، هەڵەنیم، چونکە ئەو حەتمیەتەی کە مارکس و مارکسییەکان باسیان دەکرد، ئێستا سەرمایەداری هاوچەرخ خەریکە خۆی

پراكتیكی دەكات بەسەر گرووپە بچووكەكانی خوار خۆیەوە، بۆ ئەوەی تەمەنی درێژبێت و بمێنێتەوە وەكو تارمایی، هەڵبەتە ئەمە پێویستی بە ئارگۆمێنتی نوێ هەیە تاكو وەڵامی پرسیارەكەی دوای ئەمە بدرێتەوە بۆچی خۆی خۆی دەكوژێت، بەوپێیەی كە سەردەمی ئێستا، سەردەمی ئارگۆمێنتە بۆ ئاشكراكردنی تەكتیكی سیاسی پۆست سەرمایەداری هاوچەرخ.

پرسیار: وتەیەكی دینیس دیدیرۆ هەیە كە دەڵێت" پێشتر و نەبووە فەیلەسوفێك پیاوێكی ئاینی بكوژێت لەكاتێكدا پیاوانی ئاینی زۆرێك لە فەیلەسوفانیان كوشتووە، ئایا لەمڕوانگەیەوە ئایدۆلۆژیا بیرۆكەیەكی بكوژە یان لەكۆتاییدا پاڵنەرە بۆ كوشتن، لەكاتێكدا فەلسەفە بیرۆكەیەكی خۆشەویست و ئاشتی ئامێز بووە؟

سمكۆ محەمەد: بەرلەوەی باس لە ئایدیۆلۆژیا بكەین، دەبێ باس لەڕۆشنگەری و قبوڵكردنی جیاوازی بكەین، چونكە سیستمی كەنیسە و قەشەسازی لە ڕۆژئاوا، تەنها ئایدیۆلۆژیا نەبوو، بەڵكو سیستمی سیاسی بوو، بەوپێیەی جگە لەقەبوڵ نەكردنی ئایینەكانی تر و كەلتوورەكانی تر، تەواو فەزای سیاسی و فەرهەنگیشی خنكاندبوو، دیدرۆ یەكێك لەو بیرمەندانە بوو كە لەهەوڵی دەقشاكاندنی ئەو سیستمە و ئەو بیركردنەوەیە بوو كە بە دیماگۆجییەت ناسرابوو، واتە تاك بیری و بیرتەسكی و بیری بەستوو، هەڵبەت ئەم دیاردەیە دواتر بەیەكێك لەنەخۆشیە سایكۆلۆژییەكان لەقەڵەمدرا، بەهاتنی سەدەی هەژدە، ئیدی ڕۆشنگەری گەشەی سەند، پێشڕەوانی ئەم بوارەش بریتی بوون لە ڤۆڵتێر و جان جاك ڕۆسۆ كە ڕەوتی ڕۆمانسیزمیان بەئایینەوە گرێدەدا، بەلایەنی كەمەوە جێپەنجەیان بەسەر گۆڕینی عەقڵی كەنیسەوە دانا، لەوانەش بەرهەمە ناسراوەكەی ڕۆسۆ بەناو پەیمانی كۆمەڵایەتی بوو، ئەمە بەشێكی لەژێر كاریگەری دینیس دیدرۆ بوو، بەڵام دیدرۆ هەتا لەژیاندا مابوو بەهۆی توندوتیژی دەسەڵاتی كەنیسەوە كە كوشتنی فەلسەفە یەكێك بوو لەو ئەركانە، هیچ كتێبێكی بەچاپ نەگەیاند، تەنها ئەو گفتوگۆیانە بوو كە لەبارەی ئایین و ئیلحاد و ماتریالیزمەوە قسەی لەسەر دەكرد، لەوانەش موناقەشەكردن بوو لەسەر سیستمی پاشایەتی و كەنیسە و كەسایەتی مارشاڵ ی ئەو سەردەمە، چونكە فەرانسە لەكاتی خۆیدا سیستمەكەی پاشایەتی بوو، ئەمەش بەوهۆیەوە بوو كە سیستمەكە بەرادەیەك گوتاری زاڵ كردبوو، تائەو ئەندازەیەی كە لەژیانی كۆمەڵایەتی و ئەدەبیشدا ڕەنگیدابۆوە، هەڵبەت ئەمە دوای مردنی كاریگەری هەبوو بۆ سەر ڕۆشنگەرەكان، بەڵام دەبێ ئەوەشمان بیرنەچێت كە ئایدیۆلۆژیا بەشێكی تر بوو

لەکێشەی رۆشنگەری، بەوپێیەی هەتا کاتی دابڕانی فەلسەفی دوای کارڵ مارکس، ئایدیۆلۆژیا یەکێك لەرێگرییەکانی بەردەم فەلسەفە بوو، بێگومان لێرەوە رەخنەی راستەقینە و دیالیکتیکی دەستیپێکرد، چونکە هەموو ئەو بیرۆکانەی بۆ دەربازبوون لە میحنەتی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی و سیاسی هەبوون، هیچیان دابڕانی راستەقینە و بۆ کەموکوڕی نەبوون بە فیورباخیشەوە کە دانەری فکری ماتریالیستیە، بەهیگڵیشەوە کە دانەری دیالیکتیکە، بۆیە قسە لەسەر رەخنە دەکەم وەکو ئەوەی پێشووتر باسمان کردووە، چونکە دەرکەوت بەبێ رەخنە هیچ سیستمێك ناتوانێ ژیانی سیاسی ئاسایی وەربگرێت، یان هیچ نەبێ جیاوازی و قەبوڵکردنی ئەویتر وەکو واقیع تەماشا بکات، لەراستیدا مەسەلەکە تەنها ئایین نییە، بەڵکو ئیدیۆلۆژیای توندئاژوو، لەئایین خراپتر و دوژمنکارانەتر مامەڵەیان کردووە لەگەڵ فەیلەسوفەکان و بیرمەندەکان، چونکە ئەوان هەرزی فکری و فەلسەفە و ماتماتیکیان نەدەکرد، بۆ نموونە ئەم نەریتە درێژەپێدەری قەناعەتی دەسەڵاتێك بوو لەیۆنانەوە سەرچاوە گرتبوو، ئیدی ئەو سیستمە تاکو شکستی هێنا یان تاهاتنی مارتن لۆسە کە ریفۆرمی ئایینی کرد، دەیان کەسی وەکو سوقرات و گالیلۆ و کۆپەرنیکۆس و ترۆتسکی و دواتریش حەللاج و سوهرەوەردی و هتد هاڕی. ئەمانە تەنها جیاوازی فکرییان لەگەڵ دەسەڵاتی سیاسی و فکری هەبوو، ئەگەرنا خەتاکە تاوان نەبوو بەڵکو فکری نوێ بو لەدژی سیستمی ئایینی و کەنیسە، بۆیە لەشوێنێکی دیکە ئەگەر بەرگریکردن نەبێ لە ئایدیالیزمی کۆنەپەرستانە، ئایدیۆلۆژیا بەتەنها چەمکێکی نەرێنی نەبووە، بەڵکو ئایدیۆلۆژیا بەشێك بوو لەو هۆکارانەی کە زەمینەی بۆ کرانەوە سازکرد.

پرسیار: بەدەر لەم گفتوگۆیە، دیدی ئێوە لەبەشەکانی پێشووتری چاوپێکەتنەکانمان، وادەردەکەوێت لەگەڵ تەوژمە فکرییە مۆدێرنەکاندا گرفتت هەبێ، دەپرسم روانینتان بۆ نەزمی نوێ چۆنە کە بەگڵۆبالیزە ناوزەد دەکرێت. ئایا ئەم چەمکە لەکوێی فیکری سیاسیدا خۆی دەبینێتەوە، یان روونتر بڵێم تا چەند نوێیە لە فیکری سیاسیدا؟

سمکۆ محەمەد: ئەگەر تەماشای فکری سیاسی بکەین لەسەر دەستی بیرمەندانی سەدەی نۆزدە هاتۆتە ئاراوە، پێشتریش وەکو باسم کرد لەسەر دەستی بیرمەندی پێشەوای رۆشنگەری بووە کە هەم کاری دابەشکردووە و هەم گۆڕینی شوێنی ئینسانی گۆڕی لەگوندی بۆ ئاگاوە بۆ شاری فراوان و پێشکەوتوو، بۆ نموونە گەشەی تەکنۆلۆژیای

سەرەتایی و تەلارسازی و شێوەی خوێندن و کەرەستەی نێوماڵ و بیرکردنەوە بەڕووی دونیادا بەشێوەی فراوان و هتد، دواتر کانت و پاشان هیگڵ قسەیان لەسەر کردووە, دواتر مارکس لەمانیفێستدا ئاماژەی پێداوە ئەو دەڵێت" وەختێك دێت سیستمی سەرمایەداری هێند پێ دەبێت بەناچار سەرمایەگوزاری دەخاتە دەرەوەی جوگرافیاکەی خۆی و ئۆق دەکاتەوە" ئەمە ڕێك ئەو مانایەمان دەداتێ، هەروەك ئەوەی بەشێك لەناوەڕۆکی گڵۆبالیزەیشن پێناسە دەکات و جۆرێك لە پێشبینی بوو، گەشەی تەکنۆلۆژیا و بازاڕ و گۆڕینی چەمکەکانە بەئاراستەیەکی دیکەدا کە دیسان بازاڕی فکرییە و کۆمەك بەبازاڕی ئابوری دەکات و لەوێشەوە بازاڕی سیاسەت، بەڵام ئێستا لەچەمکێکدا بچوك کراوەتەوە.
ئەوەتا دەوڵەتانی جیهان کۆمپانیاکانی خۆیان لەدەرەوەی خۆیان کار پێدەکەن، نموونەش بەگەڕخستنی تەکنۆلۆژیا سەربازی ئێرانە کە لەلایەن وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئاسیاوە بەدەستیهێناوە وەکو یابان و چین و کۆریاو ئەڵمان و هتد. هەرچی ئەوروپایە کۆمپانیاکانی خۆیان دەفرۆشتەوە بەدەوڵەتانی بێبەرهەمی وەکو تایلاند و تایوان و مالیزیا و نیپاڵ و تورکیا و کەندا و هتد. ئامریکا لەوڵاتانی تازە پێگەیشتووی وەکو لیتوانیا و ئەرمینیا و ئۆزبەکستان و هتد، ئەم ڕەوشە لەبازاڕ کە بەشێکە لەگڵۆبالیزەکردنی جیهان لەکەندەدا و ئەمریکای لاتینیش هەیە، بۆ نموونە کۆمپانیا نێونەتەوەییەکان بەناوی نەتەوەی وەهاوە دەکرا کە کەمترین کەسیان ماوە، تەنانەت ترادیسیۆنە ڕەسەنەکانی خۆشیان بیرچۆتەوە کەچی زیندو دەکرێنەوە، لەبەرامبەر ئەوەشدا نەتەوەکانی تر پشت گوێ دەخرێن، ئەم مۆدێلە لەسیستمی بەناو بازاڕی ئازاد لەگڵۆبالیزەکردنی دونیاوە سەرچاوەی گرتبوو، ئەمەش جۆرێکی تری جەنگی بازاڕ بوو کە لەهاتنی سیحرێك دەچێ، سەرلەهەڵدانی تەکنۆلۆژیای نوێ و زیرەك و هاتنی چەمکی نوێ بۆ ناو سیاسەت و بەرقەرارکردنی مۆدێلێکی نوێ بۆ داگیرکاری وڵاتان لەلایەن ئەمریکا و بەریتانیا، بەهەماهەنگی کردنی هێزە نێودەوڵەتییەکانی تری ئەوروپا و شەرعیەتدان بەو مۆدێلە سیاسییە بەناوی جیهانگەرایییەوە. خواردنی سامانی نەتەوەکانی تر و بێ بەهاکردنی بەها ئینسانیەکان و تێکەڵکردنی ترادیشنەکان و پێکهێنانی دەوڵەتی کۆمەڵگەکان و نەهێشتنی مۆدێلی دەوڵەتی نەتەوەیی سەلمێنەری ئەو ڕاستیەن، ئەمە خراپتر بوو لەجەنگی دووهەمی جیهانی کە بەرهەمی مۆدێرنە بوو، هەروەك هانا ئارێنت لەکتێبی (بنەماکانی تۆتالیتاریزم) باسی دەکات، من پێموایە ئێستا ئیتر جارێکی تر سەردەمی کۆیلەیەتی گەڕاوەتەوە، بەڵام لەفۆڕمێکی تردا، بۆ نموونە ئەگەر لەسەردەمی فەراعینەکاندا و لەسەردەمی یۆنانی و ڕۆمەکاندا, کۆیلە دەبوایە هاوڕەگەزەکەی خۆی بکوژێت تاکو

ئازاد بێت و کاری سەپێنراوی بەزۆری پێنەکرێت، ئێستاش ئینسان بەناچار لەبەر ئەوەی ئابوری سنوردار کراوە لێی، ئاوهاش کاتی بۆ سنوردار کراوە و بەشێوەیەك لەشێوەکان کۆیلەی بازاڕ و سیستمی ئێستایە کە لەتەلەفونی ئایفۆن و گالاکسی و لە تیپی تۆپی پێ لەنێوان بەرشەلۆنە و ریاڵ مەدرید و تیپەکانی دیکەی ئینگڵستان و ئیتاڵیا و ئەڵمان و هتد، بۆیە دانیپێدا بنێین یان نا، جۆرێکی تری کۆیلەیەتی گەڕاوەتەوە، ئەوەش کە پێی دەڵێن مافی مرۆڤ، ئەم سیاسەتەی کە لەمەحفەلی سیاسیدا بۆتە باو، جۆرێك لە دووفاقیەتی سیاسییە کە ئەمریکا و بەریتانیا سەرقافڵەکەین، ئەمەش یەك ستراتیژی هەیە کە هەرچی هەیە بەنەفعی سیاسی و ئابوری ئامریکا و وڵاتانی زلهێز دەگەڕێتەوە کە چاویان بڕیوەتە رۆژهەڵات کۆتایی پێبێت، ئەمانە بەشێکن لەو فەزا فکرییەی کەمن لەگەڵیدا کۆك نیم و جێگەی رەخنەی منە، بەڵام چەند رەواجی هەیە و چەند لەکاتی ئێستا وەردەگیرێ ئەوە شتێکی ترە، بەڵام فکری کۆنکریتیی نییە وەکو ئەوەی لەشکۆی تەشییر هەوڵی ناوزڕاندنی ئەو جۆرە جیهانبینییە دەدرێ.

پرسیار: پێشتر باسی فۆکۆ یامات کرد و بەشێوەیەك جوابی تێزەکەییت داوەتەوە، ئەی سەبارەت بەتێزی سامۆئیل هینتگتن کە پێیوایە ئەم چەرخە چەرخی پێکدادانی شارستانیەتەکانە، ئایا ئەمە مانای جەنگی گروپە بچووکەکانی کۆمەڵگەی بەشەرییە وەکو هەندێك دیمەنی ئەو سیناریۆیەمان لە بۆرما و یەمەن و عێراق و هتد بینی؟.

سمکۆ محەمەد: هەڵبەت هینتگتۆن یەکەم جار ئەم بابەتەی لە گۆڤارێکی ئامریکی بڵاوکردەوە کە ناوی Forn avearz، ئەمە رەتدانەوەی تێزەکەی فۆکۆ یاما بوو، باس لەبەردەوامبوونی جەنگی سارد دەکات گوایە کۆتایی پێنەهاتووە، ئەم جەنگە دەبێتە هۆکارێك لەنێوان نەتەوە و دەوڵەتە بچووکەکان، دواجار باو بوو بخوێنرێتەوە شتێکی تازەیە هاتووە، بۆیە من ئەم تێزەم لەپەنا تێزەکەی فۆکۆ بەتەواوی خوێندێتەوەو لەکۆشەی فکرەکانیش تێگەیشتم مەبەست لەم ئامانجە چییە و ئەم پێشبینییە نالۆژیکیە چییە، ئەوکاتیش هەردوو بیرۆکەکە بەوەهمی فکری سیاسیم داناوە و نووسینم هەیە لەسەری و لەمیدیای ئەوکات بڵاوکراوەتەوە، چونکە بەبڕوای من هەردووکیان بەیەك تێڕوانین تەماشای دونیایان دەکرد.

د.فوئاد مورسی کتێبێکی هەیە بەناونیشانی (الراسمايیە تجدد نفسها) ئەو پێش ئەوان کتێبەکەی نووسیوە و پێش ئەوانیش وەڵامی ئەو ئیشکالیاتانەی داوەتەوە کە پێشبینی وەها دەکرا، لەتێزەکەیدا کە (دار عالم المعرفە) بڵاوی کردۆتەوە دەڵێ" سەرمایە بەهێکار

بەردەوامبوونی گەشەی ئابوری و تەکنۆلۆژی و نوێکردنەوەی هێزی بەرهەمهێن، جارێکی تر پەیکەرەی ئابوری خۆی دەگۆڕێت و دایدەڕێژێتەوە، هەروەها لەگەڵ هەموو ئایدیایەکدا دەتوانێ خۆی بگونجێنێت و کەڵکی لێوەربگرێت، دەتوانێ ئینسان شەیدای شتێکی سیحراوی بکات کە ئەویش پارەیە، بۆیە دەتوانێ خۆی نوێ بکاتەوە، هەروەها لەقوڵایی خۆیدا بیردەکاتەوە و ئەلتەرناتیڤی بۆ هەموو حاڵەت و دیاردە و کێشە و گرێکانی بەردەمی پێیە، دەشتوانێ دژەکانی خۆی لەناو ببات، چونکە بەتاك جەمسەری ماوەتەوە ئەم سیستەمە، کەوابوو تێڕوانینەکانی د.فوئاد لەبەرامبەر هەردوو تێزەکەی فۆکۆ و هینتگتن، بیرۆکەکەی نوێبوونەوەی سەرمایەداری، تەنانەت لەلای چەپەکانیش جێکەوتە بوو، کەوابوو هەر ئەو ئامانجە بوو کە هەوڵیاندا تێزەکانیان کە بۆیان نووسرابوو، خوێنەر بەیەك ئاراستەدا ببەن، سەرەنجام خەڵکیان تووشی وەهمی تێگەیشتن کرد لەم چەرخەی ئێستا کە هەر زوو رەوایەوە.

لەگەرمەی پرسی بزووتنەوەی تەبشیریدا کە لەناوچەکە زۆر چالاك ببوون و خەڵکێکی زۆر بەهۆی هەڵڕژانی پارەوە ببوون بە کریستیانی، لەساڵی 1997 ستیڤن کە راوێژکاری فەرهەنگی دەسەڵاتدارێتی ئەوکاتی بێل کلنتۆن بوو، لەهۆتێل تاوەری هەولێر دابەزی بوو، بەسوتفە بینیم و لەرێگەی موتەرجمێکەوە، موناقەشەی ئەوەم لەگەڵ کرد تۆ وەك بەرپرسی یەکەمی ئەم بزوتنەوەیە پێتوایە لەکوردستانێك کە زۆرترینیان موسڵمانن، دەتوانن رێگە خۆش بکەن بۆ ئەوەی خەڵك ببێتە مەسیحی یان ئەمە سەرهەڵدانەوە و وەبیر هێنانەوەی دەقی تەوراتە لەکۆمەڵگەیەکی وەك کۆمەڵگەی کوردستان و هێنانەوەی جولەکەیە لەشوێنێك کە پێشتر تیا ژیاون و یادەوەریان جێهێشتووە و رەنگە موڵکیشیان هەبێت، ئەو ئینکاری ئەو رایەی منی کرد و گوتی" تەبشیریەت تەنها خوداناسییە و هیچی تر لەرێگەی ئینجیلەوە" هەروەها پرسیاری ئەوەم کرد ئایا ئەو تێزەی هینتگتن سەردەگرێت کە گوایە چەرخی پێکدادانی شارستانییەتەکانە، ئایا بە مەسیحی بوونی کوردی موسڵمان ململانێی شارستانی درووست نابێ، وەڵامەکەی زۆر بە سادەیی و نەخێربوو، لەو موناقەشەیە بۆم دەرکەوت کە ئەو تێزەش تەنها سەرقاڵکردنی خەڵکە و هیچی تر، بۆم دەرکەوت دیسان نەخشەیەکی نوێ هەیە بۆ هەڵوەشانەوە و لێکترازانی شیرازەی کۆمەڵگەو لەپیرۆز دەرکردنی شتە پیرۆزەکانی ئەو کۆمەڵگەیانەی ژێردەست و خاوەن دەوڵەت نیین.

بەبڕوای من ئەوەی ئێستا هەیە ململانێی شارستانیەتەکان نییە، بەڵکو کاڵکردنەوەی ترادیشنە جیاوازەکانی کۆمەڵگەیە و تاڕادەیەکیش بۆ بەهاکردنییەتی، هەروەك چۆن زۆربەی شتەکانی دیکە بە بوونی ئینسانیشەوە بێبەها کراون لەبەرامبەر پارەدا، بۆ نموونە خۆئێستا

لەئەوروپا زیاتر لەترادیشنێك و مەزهەبێك و ئایینێك و ئیتنێك پێکەوە دەژین. ئەگەر بەقسەی هینتگتن بوایە دەبوو ململانێکە لەئەوروپاوە دەست پێبکات. ئەم تێزە جێگیر نەبوو، تەنها مەسجێکی سیاسی بوو ئەگەر کاری پێکرا، دەبێ خاوەن ترادیشنە توندڕەوەکان خۆیان ئامادە بکەن، وەکو ئەوەی لەعێراق و سوریا و لیبیا و یەمەن و بۆرما و بەشێك لە سودان درووست بوو بەڵام دواتر ئەم دیاردەیە لەگەڵ گواستنەوەی بەرژەوەندییە ئابورییەکانی سیستمی سەرمایەداری و جێگیربوونی لە ئاستێکدا، سیناریۆکە بەرەو کۆتایی دەچێت.

پرسیار: کەوابوو ئینسان بەپێی بیرکردنەوەی نوێ، لەوە دڵنیابێت کە ئەو تێزانەی باس کران، بۆ نموونە جیهانگەرایی هەموو شتێك هەڵدەلوشێت، یان هیچ کولتوورێك لەجێگەی خۆی نامێنێ، مادام لە ڕۆژئاوا فرە کولتوورین؟

سمکۆ محەمەد: دەبێ کەمێك رابمێنین لەبەردەم ئەم دۆخەی کە پاشماوەی سەرمایەداری کلاسیکی و جیهانگەراییە، دواتر دەرکەوت جیهانگەرایی واتە العولمە، ئەمرکە بوو، بۆچی؟، لەبەر ئەوەی بابەتەکە تاك رەهەند نییە، بەڵکو فرە رەهەندە، ململانێکانی کۆن چەند دژواربوون، جەنگەکان چەند قورس بوون، کۆڵۆنیالیزم چەند غەدار بوو، هیچیان نەیانتوانی بەسەر سرووشتی مرۆڤدا زاڵبن و ماکی هۆشیاری لەرێگەی پراکتیککردنی تێزێکەوە کۆتایی بە ئینسان بهێنرێت، بۆ نموونە سەرهەڵدانی پڕۆژەی (گات) لەساڵی 1994 و دوای نەمانی بلۆکی سۆڤیەتی کۆن دەستبەکار بوو، هەڵبەتە ئەم پڕۆژەیە کورتکراوەی ڕێکەوتننامەی نێودەوڵەتی گۆمرگ و بازرگانی یە، ئەویش دوای جەنگی سارد بوو کە کار بۆ ئەوە دەکرا بازرگانی ئازاد بێ، نابێ رێگری لەبەردەم بازرگانی نێودەوڵەتی بکرێ و هەموو کارەکانی دەوڵەتان لەرێگەی ڕێکەوتنەوە بێت، ئەمە بۆ ئەوەبوو کە ئینسان سەرقاڵ بکرێ بە بازرگانی هێنان و هاوردەی کەلوپەل و شمەکی دەوڵەتانی زلهێزەوە، تاکو خۆیان لەبیربچێت کە تاکەکێ بوون بەو فەزا بازرگانییە، لە سیفەی ئینسانییەت دادەبڕێن و دەبن بە کاڵا وەکو کاڵای پێویست، بۆ نموونە قاچاخچێتی بە ئینسانەوە بوو بە کارێکی ئاسایی و بەبەرچاوی دەوڵەتانەوە کە باسیان لە مافی مرۆڤ دەکرد، هەروەها کارێك کرا کە ئینسان و دەوڵەتە بێهێزەکان بچنە ژێر هەژموونی قەرزەکانی سەندوقی دراوی نێودەوڵەتییەوە، تاکو بۆ هەتاهەتایە تاك و کۆی ولاتەکە و سیستمەکە و قەوارەکەش، لەژێر کۆنترۆڵی ئەو سیستمە ئابورییە بن، ئەمە دکتۆر (سەمیر ئەمین) لە کتێبی (فی مواجهه ازمه عصرنا) باسی کردووە، هەڵبەتە بیرمان نەچێت

رۆشنبیری باویش لەو سەردەمەدا وەکو تەوژمێکی ناکامڵ هاتە رۆژهەڵاتی ناوەراست و ئەوروپای رۆژهەڵات و بەشێکی زۆری ئاسیا، هەموو بیرکردنەوەیەکی هونەری و ئەدەبی و فەرهەنگی بەگشتی، کەوتنە ژێر ئەو هەژموونە فکرییە و ئینسان لەبیرکرا، بەڵام ئەوەی کە دەسەڵاتیان بەسەریدا نەشکا، ئەوەبوو کە نەتوانرا جەوهەری ئینسان بگۆرن تەنها فۆرمەکەیان گۆری، ئەوەی کە مایەوە ئینکاری ئینسان بوو لەوەی رەخنەی لەو سیستمە نائینسانییە گرت، ئەمە بوو بەڵەوتێکی فەرهەنگی بۆ تێگەیشتن لە زانستە مرۆڤایەتییەکان، رائیدی ئەم فەرهەنگەش (جۆرج گۆسدۆرفە) کە دواتر یۆرگن هابرماس و لەمدواییەشدا سلاڤۆی ژیژاك و پیتەر سلۆتردایك و ئالان تۆرین و چەندی تر درێژەیان بەو رەوتە دا، ئێستاش رەخنە لەو سیستمە دەگرن کە خەریکە بەناوی عەقلانیەت و بەناوی ئازادی سیاسی و ئازادی بازرگانیەوە دژی هەموو بەهاکانی ئینسان مامەڵە دەکەن، کەوابوو ئەو مادام جیهان شتێکی حەتمییە، دەبێ ژیانیش حەتمی بێت، کە ژیان حەتمی بوو، گۆرینی سیستم و تیۆرە دژە بە بەهاکانی ئینسانیش تەمەنیان درێژنابێت.